

# גליון עיטורי מרדכי

## עם פסקי גדולי הוראה שליט"א

ההלכות נכתבו ע"י הרב מרדכי יעקב מאיר שליט"א

כב ניסן תשפ"א, בני ברק, טלפון 0548417172

[8417172@gmail.com](mailto:8417172@gmail.com)

### הלכות מוריד הטל

א. בתקופת הקיץ, דהיינו מיום ראשון של חג פסח עד יום שמיני עצרת, אומרים בתפילה "מוריד הטל", אם טעה ואמר "משיב הרוח ומוריד הגשם", חייב לחזור, כיון שגשמים בקיץ הם קלה, ויש קצת אשכנזים שנוהגים בקיץ לא לומר כלל "מוריד הטל", אלא אומרים רק "רב להושיע, מכלכל חיים".

ב. טעה ואמר "משיב הרוח ומוריד הטל", יצא ידי חובה, וכן אם אמר "משיב הרוח ומוריד", אם נזכר מיד, יכול לומר ומוריד "הטל", ולא צריך לחזור לראש הברכה<sup>1</sup>.

ג. טעה ואמר "משיב הרוח ומוריד הגשם", אם נזכר באמצע ברכה שניה, לכתחילה חייב לחזור לתחילת ברכת אתה גבור, בדיעבד אם לא חזר לתחילת הברכה, אלא חזר למילים "רב להושיע", ואמר "רב להושיע מוריד הטל, מכלכל חיים" וכו' וסיים עד סוף הברכה, יצא ידי חובה, וכן אם אמר "רב להושיע, מכלכל חיים בחסד כו", עד סוף הברכה, ולא הזכיר כלל בפעם השניה, מוריד הטל, יצא ידי חובה (מאמר מרדכי סימן קיד, ט; חיי אדם כלל כד, ו), אבל אם לא חזר לתחילת הברכה, אלא אמר באמצע הברכה, או בסוף הברכה "מוריד הטל", והמשיך לברכת אתה קדוש, חייב לחזור לראש התפילה<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> שלמי ציבור.

<sup>2</sup> כתב הטור סימן קיד ז"ל, "ואם אמר מוריד הגשם בימות החמה מחזירין אותו וחוזר לראש הברכה ואם סיים הברכה חוזר לראש התפלה דג' ראשונות חשובות כחדא ואם לא אמר מוריד הגשם בימות הגשמים מחזירין אותו, וכתב אבי העזרי שא"צ לחזור לראש הברכה אלא חוזר ואומר משיב הרוח ומוריד הגשם מכלכל חיים וכו'. ולא דמי לאומר מוריד הגשם בימות החמה שצריך לחזור לראש הברכה, דהתם כי לא היה חוזר לראש הברכה אלא היה אומר מכלכל חיים, לא היה מבטל מה שהזכיר שלא כדיון, שכן דינה בימות הגשמים לומר מכלכל חיים אחר מוריד הגשם, אבל בימות הגשמים יש היכירא כשחוזר ואומר מוריד הגשם, שהרי בימות החמה אינו מזכיר "עכ"ל, מבואר מדברי הטור שיסוד הדין שחייב לחזור לתחילת הברכה לבטל את השבח של מוריד הגשם שהזכיר שלא כדיון.

כתב מאמר מרדכי (סימן קיד סק"ט) ז"ל, "והנה מן הטעם הנזכר היה נראה דא"צ לחזור לראש הברכה ממש, דאם אומר רב להושיע מוריד הטל מכלכל חיים וכו' נראה דסגי, דמראה בזה שמבטל מה שאמר שלא כדיון, ואפילו למנהג אשכנז שאין מזכירין טל בימות החמה, נראה דסגי בזה מאחר שמתחיל איזה תיבות קודם המקום שמזכירין שם הגשם ואינו מזכיר א"כ נראה שחוזר ממה שאמר בתחלה כנ"ל מסברא" עכ"ל. ועיין בשלמי ציבור שהביא את המאמר מרדכי וכתב

## עיטורי

## מרדכי

ד. טעה ואמר "משיב הרוח ומוריד הגשם", באמצע הברכה נזכר שטעה, אם לא חזר למילים "רב להושיע", אלא חזר למילים "מוריד הטל, מכלכל חיים בחסד", והמשיך עד סוף הברכה, יש אומרים שיצא ידי חובה, אבל אם חזר למילים "מכלכל חיים בחסד", ולא חזר למילים "מוריד הטל", לפי כל הפוסקים לא יצא ידי חובה, וחייב לחזור לראש התפילה.<sup>3</sup>

שדבריו נכונים, אלא כיון שדבר זה לא נמצא בפוסקים לכן לכתחילה יחזור לראש הברכה, ואם חזר למילים רב להושיע וסיים ברכתו, לא מהדרינן ליה עכ"ד.

כתב חיי אדם (כלל כד, ו) ז"ל, "ואם אמר מוריד הגשם, יחזור לאתה גבור (ונראה לי דאם התחיל רב להושיע מכלכל חיים, אין צריך לחזור, ואם סיים הברכה, חוזר לראש התפילה) עכ"ל. ועיין משנ"ב (סימן קיד, יט) שכתב שאם חזר לרב להושיע וסיים ברכתו, לא מהדרינן ליה עכ"ד, ומקור דבריו משלמי ציבור, ונראה לדייק מדברי שלמי ציבור ומשנ"ב שאם עומד באמצע הברכה ונזכר שלא חזר לתחילת הברכה, לכתחילה חייב לחזור לתחילת הברכה, אלא רק בציור שסיים את כל הברכה לא מהדרינן ליה, וצ"ב מדוע לכתחילה לא סגי שיחזור למילים רב להושיע.

ונראה לבאר דהנה יש לחקור מדוע באופן שטעה ואמר מוריד הגשם חייב לחזור לתחילת הברכה, האם בשביל למחוק את המילים שאמר מוריד הגשם, וכן משמע מלשון הטור (סימן קיד) שכתב ז"ל, "ולא דמי לאומר מוריד הגשם בימות החמה שצריך לחזור לראש הברכה, דהתם כי לא היה חוזר לראש הברכה אלא היה אומר מכלכל חיים, לא היה מבטל מה שהזכיר שלא כד"ן עכ"ל, אכן עיין בקרבן נתנאל (תענית פ"א אות ו) שכתב ז"ל, "וא"ת מאי תקנתיה בחזרה הלא כבר קילל. כבר תירץ רש"י דלא התפלל תפלתו כהוגן ואינו נחשב למאומה מש"ה חוזר לראש הברכה עכ"ל, מבואר מדברי ק"נ שיסוד הדין שחייב לחזור לתחילת הברכה, דכיון שאמר מוריד הגשם הוי ברכה מקולקלת והתבטלה הברכה ולכן חייב לחזור לתחילת הברכה לומר ברכה מתוקנת.

ונראה דאם נאמר כמו הטור שיסוד הדין לחזור לתחילת הברכה לבטל את ההזכרה של מוריד הגשם, לפי"ז מותר לכתחילה לחזור למילים רב להושיע ואילך, ואין צריך לחזור לתחילת הברכה, דע"י שחוזר למילים רב להושיע עקר את דבריו הראשונים, אבל אם נאמר שיסוד הדין שצריך לחזור לתחילת הברכה דכיון שאמר ברכה מקולקלת התבטלה כל הברכה, לפי"ז לכתחילה חייב לחזור לאתה גבור, אלא שבדיעבד אם חזר למילים רב להושיע וסיים את כל הברכה, יצא ידי חובה, דהוי כאילו שלכתחילה דילג את המילים של אתה גבור, שבדיעבד יצא ידי חובה, ועיין בשו"ת להורות נתן (ח"ו סימן ו) שכתב ביאור זה.

<sup>3</sup> יש לדון בציור שטעה ואמר משיב הרוח ומוריד הגשם ונזכר באמצע הברכה, וחזר למילים "מוריד הטל, מכלכל חיים בחסד", עד סוף הברכה, האם יצא ידי חובה, כתב ראב"ה (סימן תתמו) ז"ל, "אמר מוריד הגשם מחזירין אותו. פירוש לראש הברכה, כי אין הכירא במה שהיו גוערין בו לומר ולהתחיל מכלכל חיים, וכך דינם בימות הגשמים לומר בתר משיב הרוח ומוריד הגשם מכלכל חיים, הילכך חוזר לראש הברכה עכ"ל. ועיין תהילה לדוד (סימן קיד, ד) שכתב שלפי הטעם שכתב ראב"ה אם חזר למילים מוריד הטל, יצא ידי חובה, כיון שיש היכר שחזר בו, וכל מה שכתבו הפוסקים שרק אם חזר למילים "רב להושיע" יצא ידי חובה, דוקא אם לא אומר מוריד הטל, אבל אם חזר למילים מוריד הטל, יצא ידי חובה עכ"ד.

ולכאורה לא מובן מדוע יצא הרי לא עקר את דבריו הראשונים, בשלמא בציור שחוזר למילים רב להושיע, ואמר "רב להושיע, מוריד הטל", הרי הוא עוקר את המילים שאמר מקודם "רב להושיע, משיב הרוח ומוריד הגשם", אבל אם חזר למילים "מוריד הטל, מכלכל חיים", לא רואים בזה שעקר את המילים שאמר מקודם משיב הרוח ומוריד הגשם, דיתכן שכונתו לומר מוריד הגשם וגם מוריד הטל.

ועוד קשה הלא מקור הדין שמספיק לחזור למילים רב להושיע, נובע מספר מאמר מרדכי ושלמי ציבור, והם נוהגים כמו מנהג ספרד לומר בקיץ "מוריד הטל", ואפילו הכי כתבו שאם חזר למילים "רב להושיע" יצא, ונראה לדייק מדבריהם שרק אם חזר למילים "רב להושיע" יצא ידי חובה, משמע שאם חזר למילים מוריד הטל, לא יצא ידי חובה.

כתב חיי אדם (כלל כד, יד) ז"ל, "טעה בימות החמה ואמר טל ומטר, אם נזכר אפילו לאחר כדי דבור, יתחיל מתחילת ברכת השנים. ואפילו לא חזר לתחילת הברכה רק שחזר ואמר ותן ברכה כו' וסיים הברכה, יצא, כן נראה ל"י עכ"ל,

## עיטורי

## מרדכי

חזר תוך כדי דיבור

ה. טעה ואמר "משיב הרוח ומוריד הגשם", אם נזכר מיד תוך כדי דיבור, ואמר "מוריד הטל", לכתחילה ראוי שיחזור לתחילת אתה גבור, ויש אומרים דכיון שחזר תוך כדי דיבור, לכתחילה יכול להמשיך, ולא צריך לחזור לתחילת הברכה, שאלה זו מצויה מאוד בשליח ציבור שטעה ואמר "מוריד הגשם", בדרך כלל הציבור מעיר לש"צ, והש"צ חוזר ומתקן מיד תוך כדי דיבור ואומר "מוריד הטל", ויש אומרים שלא מועיל התיקון וחייב לחזור לתחילת הברכה.<sup>4</sup>

מבואר מדברי חיי אדם שאם טעה ואמר ותן טל ומטר, אפילו אם עבר זמן כדי דיבור, אם חזר ואמר ותן ברכה וסיים הברכה יצא, ועיין ביאור הלכה (סימן קיז, ג) שהביא דבריו להלכה. וצ"ב מדוע יצא ידי חובה, הלא כאשר חזר ואמר "ותן ברכה", לא רואים שחזר מהבקשה שאמר מקודם ותן טל ומטר.

ועיין בנשמת אדם (סק"א בסוף דבריו) שמבאר ז"ל, "וא"כ ה"ה בברכת השנים אם לא אמר רק ותן ברכה כו' וברך שנתינו כו' נמי יצא, וכדאיתא בסימן ק"ד אם יוכל לקצר, וא"כ לא מבעיא אם חזר בו תוך כדי דיבור, אלא אפילו לאחר כדי דיבור כו', ש"מ שעיקר הברכה היא ברכת אדמה, ולכן נראה ודאי דאפילו לא נזכר תוך כדי דיבור רק שחזר לומר ותן ברכה כו' וגילה דעתו שחוזר ועוקר דבריו הראשונים, דיוצא" עכ"ל, מבואר מדברי נשמת אדם, דאחרי שהחליט לחזור בו, נחשב כאילו שאומר מחדש את ברכת השנים, ונחשב כאילו אמר ברכת השנים מקוצרת, ומבואר עוד מדבריו, דאם חזר ואמר ותן ברכה, נחשב גילוי דעת שעקר את דבריו הראשונים שאמר ותן טל ומטר.

ונראה מדברי הנשמת אדם שיסוד הדין שצריך לחזור לתחילת הברכה, דכיון שאמר ותן טל ומטר וביקש קללה, התבטלה לגמרי ברכת השנים, לכן צריך לומר ברכת השנים חדשה, וגם צריך לעשות גילוי דעת לבטל את הברכה הראשונה שהיתה מקולקלת, ובאופן שחזר למילים ותן ברכה, נחשב כאילו התחיל לומר ברכת השנים חדשה ואמר ברכה מקוצרת, וגם מונח בזה גילוי דעת שמבטל את דבריו הראשונים שאמר ותן טל ומטר.

ונראה לפי החיי אדם שאם אמר "מוריד הגשם" ועבר זמן כדי דיבור, וחזר ואמר "מוריד הטל, מכלכל חיים" יצא ידי חובה, דכיון שחזר ואמר מוריד הטל והמשיך מכלכל חיים, נחשב כאילו התחיל מחדש לומר את הברכה השניה, וגם מונח בזה גילוי דעת שחוזר בו ממה שאמר מוריד הגשם, דכיון שאין רגילות לומר גם מוריד הטל וגם מוריד הגשם, א"כ בזה שאמר מוריד הטל הוי עקירה ממה שאמר מוריד הגשם.

ונראה שמוכח מדברי חיי אדם כמו התהילה לדוד שאם חזר למילים מוריד הטל יצא ידי חובה. אכן עיין בשו"ת להורות נתן (ח"ו סימן ו) שחולק על התהילה לדוד ופסק להלכה שאם חזר למילים מוריד הטל, לא יצא ידי חובה, כיון שיתכן שכונתו לומר מוריד הגשם וגם מוריד הטל, ורק אם חזר למילים רב להושיע יצא ידי חובה, ונראה לענ"ד שמדברי החיי אדם מוכח כמו התהילה לדוד, דלא כמו להורות נתן, אכן בפשטות מדברי המאמר מרדכי ושלמי ציבור משמע שרק אם חזר למילים רב להושיע יצא ידי חובה, דלא כמו התהילה לדוד.

<sup>4</sup> עיין שו"ת שבט הלוי (ח"ו סימן טז) שפסק שאם אמר "משיב הרוח ומוריד הגשם" ותוך כדי דיבור אמר מוריד הטל, לא מועיל, כיון דסוף סוף אמר קלקול, וכן פסק בספר אור לציון (ח"ב פ"ז הלכה כט), וכן כתב בהליכות שלמה (תפילה פ"ח ה"ג). ועיין בספר אשי ישראל (עמוד רכג, הערה קח) שכתב ששמע ממרן הגריש"א זצ"ל שאם תיקן תוך כדי דיבור אינו חייב לחזור לתחילת הברכה, ועיין בשו"ת יורו משפטיך (סימן א) שמעיד בשם האור לציון שחזר בו ופסק למעשה שאם חזר בתוך כדי דיבור ואמר מוריד הטל יצא ידי חובה.

ונראה לבאר שיסוד מחלוקת הפוסקים האם יסוד הדין של תוך כדי דיבור כדיבור, שיכול להוסיף על דבריו הראשונים, או שיכול למחוק לגמרי את דבריו הראשונים. ועיין בשו"ת הרשב"א (ח"א סימן לה) לגבי אמר הקל הקדוש וחזר ואמר המלך הקדוש, שכתב להדיא שיכול לחזור תוך כדי דיבור כיון שיכול להוסיף ולומר גם המלך הקדוש, ועיין ביאור הלכה (סימן תפז) שהביא את דברי הרשב"א.

כתב הרמ"א (סימן קיד, ד) "וכן אם הזכיר גשם וטל נמי מחזירין אותו (בית יוסף בשם הרמב"ם והרא"ש והטור) עכ"ל, וראיתי בשבט הלוי שהביא ראיה לדבריו מדברי הרמ"א. ונראה לענ"ד שאין ראיה מדברי הרמ"א, שכונת הרמ"א בציור

## עיטורי

## מרדכי

1. טעה ואמר "משיב הרוח ומוריד הגשם, מוריד הטל", אם התכוין לומר את שניהם, ולא התכוין לחזור בו, לא יצא ידי חובה<sup>5</sup>.

שהתכוין לומר את שניהם, דהיינו גם גשם וגם טל, אבל אין ראייה מדברי הרמ"א שגם באופן שהתכוין לחזור בו תוך כדי דיבור לא הוי חזרה, שוב ראיתי בשו"ת יורו משפטיך (סימן א) שתמה על ראיית השבט הלוי מהרמ"א.

ועיין בחיי אדם (כלל כד, יד) שפסק שאם אמר ותן טל ומטר וחזר תוך כדי דיבור ואמר ותן ברכה, אינו חייב לחזור לתחילת הברכה, וכן פסק ביאור הלכה (סימן קיז, ג). ולכאורה מוכח מדברי חיי אדם דלא כמו שבט הלוי, ועיין בשבט הלוי שכתב לחלק שאין סתירה לדבריו מהחיי אדם, ולא הבנתי את דברי שבט הלוי מה החילוק בין הציור של מוריד הגשם, לבין הציור של החיי אדם לגבי ותן טל ומטר, הלא יש כאן שאלה מהותית האם דין תוך כדי דיבור נאמר שיכול רק להוסיף, או שיכול למחוק את דבריו הראשונים, וכיון שמבואר בחיי אדם שבתוך כדי דיבור יכול למחוק את דבריו, א"כ גם לגבי מוריד הגשם נאמר שיכול למחוק.

ושמעתי מרבי שלמה קליין שליט"א ליישב שאין סתירה מדברי חיי אדם לדברי שבט הלוי, דכאשר אמר מוריד הגשם וחזר ואמר מיד מוריד הטל, לא מונח בזה שחוזר בו מדבריו, דיתכן שאומר ב' שבחים, לכן חייב לחזור לתחילת הברכה, ואם לא חזר לתחילת הברכה לא עקר את מה שאמר מוריד הגשם, לכן חייב לחזור לראש התפילה, משא"כ אם אמר "ותן טל ומטר", וחזר תוך כדי דיבור ואמר מיד "ותן ברכה", כיון שאם מבקש גשם בקיץ נחשב שמבקש קללה, א"כ כאשר אמר ותן ברכה, מונח בזה שעוקר את הבקשה של ותן טל ומטר, משום דטל ומטר בקיץ הוי סתירה לברכה, ולכן מועיל לחזור תוך כדי דיבור, דנחשב שעקר מפורש את הבקשה של גשם.

אכן עיין בנשמת אדם סק"א שכתב במפורש לבאר את דבריו שבאמצע ברכה ארוכה, יסוד הדין של תוך כדי דיבור כדיבור שיכול לעקור לגמרי את דבריו הראשונים, והביא ראייה שיכול לעקור את דבריו, ממה שמועיל בעדות לחזור בו תוך כדי דיבור, ואם נאמר שיכול רק להוסיף על דבריו ולא יכול לעקור את דבריו הראשונים, נאמר כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד, ונראה לבאר את ראיית הנשמת אדם, דאם נאמר לגבי עדות שלא יכול לחזור בו אלא רק להוסיף, א"כ באופן שהעיד שראובן לוח משמעון וחזר בו מיד תוך כדי דיבור ואמר שלא לוח, אם נאמר שלא יכול לחזור אלא יכול רק להוסיף, היה צריך להיות שיחשב תרי ותרי ויהיה ספק עדות, אלא מוכח שיכול לבטל לגמרי את דבריו הראשונים.

ושמעתי מהגרמ"ש קליין שליט"א שמורה למעשה כמו השבט הלוי, שאם אמר מוריד הגשם וחזר בתוך כדי דיבור ואמר מוריד הטל, לא יצא ידי חובה וחייב לחזור לראש התפילה, כיון שבזה שחזר ואמר מוריד הטל אין ראייה שחזר בו ורוצה לעקור את דבריו הראשונים, אלא יתכן שכונתו להוסיף עוד שבט של מוריד הטל, ולגבי דין תוך כדי דיבור בכל התורה כולה, באופן שאומר מפורש שעוקר את דבריו הראשונים, יכול לחזור בו לגמרי בתוך כדי דיבור ולעקור את דבריו, כגון בעדות יכול לחזור בו לגמרי ולבטל את דבריו הראשונים, אבל בציור שאמר "מוריד הגשם, מוריד הטל", כיון שאין ראייה שבא לעקור את דבריו הראשונים דיתכן שמתכוין לומר את ב' השבחים, לכן לא יצא ידי חובה, אפילו שבאמת התכוין לעקור את דבריו, והוסיף שלפי השבט הלוי, יש מקום לחלוק גם על דינו של החיי אדם שמובא בביאור הלכה בסימן קיז עכ"ד.

<sup>5</sup> שיטת הר"ן (תענית דף א מדפי הר"ף) בשם הרמב"ן שאם אמר בימות החמה "מוריד הגשם ומוריד הטל" אינו חוזר, כיון שהזכיר גם טל שהוא סימן ברכה, ועוד משום שלפעמים גשם בקיץ אינו סימן קללה, אבל שיטת הרא"ש (ברכות פ"ד סימן יד) שאם הזכיר בקיץ טל וגשם חוזר, ועיין בית יוסף (סימן קיד) שכתב שהלכה כמו הרא"ש, וכן פסק הרמ"א (סימן קיד, ד).

## עיטורי

## מרדכי

ז. טעה ואמר "משיב הרוח ומוריד הגשם", אם אמר "ברוך אתה ה'" ונזכר שטעה, יסיים "למדני חוקיך", ויחזור לתחילת אתה גבור<sup>6</sup>, וכן אם אמר "ברוך אתה ה' מחיה", ונזכר שטעה, יחזור ל"אתה גיבור"<sup>7</sup>.

ח. טעה ואמר "משיב הרוח ומוריד הגשם", סיים ברכת מחיה המתים, אם נזכר אחרי שהתחיל ברכת "אתה קדוש", אפילו אם אמר רק "אתה", לפי כל הפוסקים חייב לחזור לראש התפילה, ולא יחזור ל"אתה גבור", כיון דשלושה ברכות ראשונות נחשבות כמו ברכה אחת.

ט. טעה ואמר "משיב הרוח ומוריד הגשם", סיים ברכת מחיה המתים, יש מחלוקת בפוסקים, יש אומרים שיחזור לאתה גבור (ב"ח; אליה רבה; פמ"ג; חסד לאלפים; כף החיים), ויש אומרים שחייב לחזור לראש התפילה (לבוש; שו"ע הרב; דרך החיים; חיי אדם; מאמר מרדכי; ביאור הלכה)<sup>8</sup>.

<sup>6</sup> עיין פמ"ג (סימן קיד משב"ז סק"י) שאם אמר ברוך אתה ה', נחשב שסיים את הברכה וחייב לחזור לתחילת התפילה, אכן הריטב"א בתענית דף ג כתב שאם אמר ברוך אתה ה' יסיים למדני חוקיך, וכן פסק משנ"ב (סימן קיד, כ).

<sup>7</sup> שער הציון סימן קפח יח. ביאור הדברים דכל זמן שלא סיים את הברכה לגמרי לא הסתלק מהברכה.

<sup>8</sup> שיטת הב"ח ואליה רבה (סימן קיד סק"ו) שאם חתם מחיה המתים ולא התחיל אתה קדוש, יחזור לאתה גבור, כיון שלפי שיטת ראב"ה בין ברכה לברכה, נחשב שעומד בברכה הקודמת. וכן כתב פמ"ג (סימן קיד משב"ז סק"י) ז"ל, "ומה שכתוב בשו"ע סיים הברכה חוזר לראש התפילה, אף על פי שלא התחיל אתה קדוש, ולא דמי לסעיף ו' לאומרה במקום שנזכר, וכן כתב הלבוש ז"ל, אבל אליה רבה אות ו' הסכים לב"ח דגם כאן כל זמן שלא התחיל אתה קדוש כאלו עומד תוך הברכה וחוזר לראש הברכה, ופסק כן. ולדינא צ"ע, ד"ל ספק ברכות לקולא, ואין תקנה כספק פלוגתא דיתחיל ויתנה, דאין נדבה לחצאין כבסימן ק"ז עכ"ל. ועיין ביאור הלכה (סימן קיד, ד) שפסק להלכה שחייב לחזור לראש התפילה דלא כמו פמ"ג, אבל בכף החיים (סימן קיד, כ"ז) כתב דכיון דספק ברכות להקל, לא יחזור לראש התפילה.

כתב אור לציון (ח"ב פרק ז הערה כט) ז"ל, "ועוד נחלקו האחרונים, אם סיים את הברכה ולא התחיל ברכה אחרת, אם חוזר לראש התפילה או לראש הברכה, ובפרמ"ג שם בא"ס ס"ק י' כתב שצ"ע לדינא, וספק ברכות להקל, ולא יחזור לראש התפילה, וכן פסק בכה"ח אות כ"ז, שיחזור רק לראש הברכה, ואין נראה כן, אלא כל שסיים את הברכה נסתלק כבר מהברכה, והוי כהסיח דעתו. וכן מוכח מדין הטועה ואמר האל הקדוש ונזכר לאחר כדי דיבור, שחוזר לראש התפילה, כמבואר בשו"ע בסימן תקפ"ב סעיף ב', והוא אף אם לא התחיל ברכה אחרת, דבהתחיל ברכה אחרת אפילו נזכר תוך כדי דיבור חוזר לראש התפילה, כמבואר במטה יהודה שם, מוכח מדברי מרן שחוזר לראש התפילה אף כשלא התחיל ברכה אחרת, וא"כ הוא הדין לעניננו, שחוזר לראש התפילה אפילו לא התחיל ברכה אחרת" עכ"ל.

ונראה לענ"ד לדון בראיית האור לציון שאם חתם הקל הקדוש ועבר זמן תוך כדי דיבור לא יכול לתקן, כיון שאחרי שעבר זמן כדי דיבור, כיון שסיים לומר את מטבע חתימת הברכה, לא יכול לתקן את מטבע החתימה של הברכה, אבל מ"מ עדיין לא הסתלק לגמרי מהברכה, ולכן כמו שסובר ראב"ה שיכול לומר הזכרה בין ברכה לברכה, ה"ה יכול לחזור לגמרי על כל הברכה, אבל באופן שרוצה לתקן את מטבע החתימה בלבד לא יכול לתקן.

יש להסתפק בציון שסיים מחיה המתים ונזכר תוך כדי דיבור והתחיל אתה גבור, ויתכן שאם חזר תוך כדי דיבור לכו"ע יכול לחזור, דכמו שבתוך זמן כדי דיבור יכול לתקן את חתימת הקל הקדוש, ה"ה יכול לחזור לתחילת הברכה, ורק בציון שעבר זמן כדי דיבור, לפי ראב"ה יכול להוסיף לברכה, ובציון זה פסקו הלבוש וביאור הלכה שאינו יכול לחזור לתחילת הברכה, וצ"ע.

## עיטורי

## מרדכי

י. טעה ואמר משיב הרוח ומוריד הגשם, אם התפלל עד ברכת אתה קדוש ונזכר שטעה, יש אומרים שיכול לכתחילה לשמוע חזרת הש"צ משליח ציבור ולהתכוין לצאת ידי חובה, ויש אומרים שחייב להתפלל בעצמו ולא ישמע מש"צ.<sup>9</sup>

## מסופק

יא. מסופק האם אמר "מוריד הגשם", או שאמר "מוריד הטל", כל שלושים יום יש חזקה שאמר מוריד הגשם וחייב לחזור ולהתפלל.

יב. אם אמר תשעים פעם, "מחיה מתים אתה, רב להושיע מוריד הטל", יש חזקה שאמר מוריד הטל, ואם יהיה מסופק לא צריך לחזור. לא יאמר תשעים פעם מתחילת אתה גבור, כדי שלא יאמר הזכרת שם שמים לבטלה, אלא יאמר צ פעם, "מחיה מתים אתה, רב להושיע מוריד הטל"<sup>10</sup>.

## ברכת השנים

יג. לפי מנהג הספרדים וכן מנהג חלק מהחסידים, בחורף אומרים "ברך עלינו" בקיץ אומרים "ברכנו", לפי מנהג אשכנזים אומרים "ברך עלינו" בין בחורף בין בקיץ, אלא שבחורף אומרים "ותן טל ומטר לברכה", ואילו בקיץ אומרים "ותן ברכה"<sup>11</sup>.

יד. מסופק האם אמר "ותן טל ומטר", או שאמר "ותן ברכה", כל שלושים יום, יש חזקה שאמר ותן טל ומטר וחייב לחזור, וכן לפי מנהג הספרדים אם מסופק האם אמר "ברכנו" או שאמר "ברך עלינו", כל שלושים יום יש חזקה שאמר "ברך עלינו" וחייב לחזור<sup>12</sup>.

<sup>9</sup> עיין בקשר גודל (סימן יד אות י) שפסק שיכול לשמוע מש"צ ולצאת ידי חובה, כמבואר בשו"ע סימן קכד, י, לגבי שכח יעלה ויבא, וכן פסק בסידור יעבץ וכן בבית עובד, אכן המגיה בשלמי ציבור מצדד לומר שלא יכול לצאת משליח ציבור כיון שטעה בג' ראשונות נחשב כאילו שלא התפלל כלל, ועיין בשערי תשובה (סימן קיד, ח) שהביא את דברי השלמי ציבור, ועיין משנה ברורה (סימן קכד, לט) שמציין לשער תשובה, ועיין בכף החיים (סימן קיד, מז) שפסק שיכול לצאת משליח ציבור.

<sup>10</sup> משנ"ב סימן קיד לט בשם שולחן שלמה, וכן פסק כף החיים (סימן קיד, נא).

<sup>11</sup> ברכי יוסף סימן קיז סק"א; כף החיים סימן קיז סק"א.

<sup>12</sup> כתב בית דוד סימן מז ז"ל, "אם נסתפק בשאלה אם אמר ברך עלינו או ברכנו, והוא בתוך שלושים, כתב הרב שיירי כנסת הגדולה (סימן קיד הגהות טור אות ב) דאין צריך לחזור, דבהזכרה שאין השינוי אלא בשתיים ובשלוש תיבות, צריך שלושים יום, אבל בשאלה שנוסח הברכה משונה בהרבה תיבות לפי מנהגנו, בבציר מהכי סגי, אמנם לבני אשכנז שאין משנין נוסח הברכה, צריך גם כן שלושים יום בשאלה כמו בהזכרה ע"כ תורף דבריו, ולענין הלכה נראה דצריך לחזור בשאלה כמו בהזכרה, אע"ג דלא כתבוהו הפוסקים עכ"ל, מבואר מדברי בית דוד שגם לפי מנהג הספרדים שמשנים לגמרי את נוסח הברכה בחורף מבקיע, מ"מ אם מסופק כל שלושים יום יש חזקה שאמר ברך עלינו, ועיין מחזיק ברכה (סימן קיז ג) וכן בקשר גודל (סימן טז, ז) שפסק כמו בית דוד, וכן פסק כף החיים (סימן קיז, לב).

## עיטורי

## מרדכי

טו. אם יאמר תשעים פעם כמו הנוסח שאומרים בקיץ, אם יהיה מסופק לא יצטרך לחזור, לפי מנהג הספרדים יאמר צ פעם, "רופא חולי עמו ישראל, ברכנו"<sup>13</sup>, לפי מנהג אשכנזים יאמר צ פעם, "ואת כל מיני תבואתה לטובה, ותן ברכה"<sup>14</sup>.

טז. טעה בימי הקיץ ואמר "ותן טל ומטר", אם נזכר באמצע ברכת השנים, יחזור לתחילת ברכת השנים, אם נזכר באמצע תקע בשופר, או באמצע שאר הברכות, יחזור לברכת השנים, וכן אם נזכר נזכר באמצע אלוקי נצור, יחזור לברכת השנים ויאמר משם ואילך<sup>15</sup>.

יז. נזכר רק אחרי שסיים לומר את התחנונים של אלוקי נצור, אם סיים לומר את "יהיו לרצון" השני, חייב לחזור ולהתפלל שנית, אפילו שעדיין לא אמר עושה שלום ועדיין לא פסע, אבל אם נזכר באמצע שאומר את יהיו לרצון השני, יחזור לברכת השנים, ורק באופן שנזכר אחרי שסיים תיבת "וגואלי", יחזור לראש התפילה (פמ"ג סימן תכב א"א סק"ב; שער הציון סימן תכב, ח)<sup>16</sup>.

יח. נזכר אחרי שסיים את כל התפילה, יכול לשמוע את חזרת הש"צ מפי שליח ציבור, ויתכוין לצאת ידי חובה, וישתוק וישמע היטב את כל התפילה, מתחילתה ועד סוף התפילה, ואפילו שהוא בקי ויודע להתפלל ש"צ מוציא<sup>17</sup>.

<sup>13</sup> קיצור שו"ע (הרב טולידנו; עמוד קג).

<sup>14</sup> משנ"ב סימן קיד, מ.

<sup>15</sup> משנ"ב סימן קיז, יד.

<sup>16</sup> שיטת חיי אדם (כלל כד, טו) שאם נזכר אחרי שסיים לומר יהיו לרצון השני, אם לא עקר רגליו ממש, יחזור לברכת השנים, ועיין בנשמת אדם אות ב שהאריך בזה, אכן שיטת מג"א (סימן תכב, ב) שאם סיים לומר את התחנונים אפילו שלא עקר רגליו חייב לחזור לראש, וכן פסק משנ"ב (סימן קיז יח; סימן תכב ט) שאם סיים לומר תחנונים, אפילו שלא אמר עושה שלום ולא פסע, יחזור לראש התפילה.

<sup>17</sup> עיין שו"ע סימן קכד, י.